

„A halál naponként ott álljon a szemed előtt”

Kis szerzetesi eszkatológia

I. Az eszkatológia elmélete

Az eszkatológia, az egyén és a világ végső dolgainak gondolköre teljesen átszővi Szent Benedek Reguláját. A témára jellemző fogalmak olyannyira meghatározzák a szöveg egészét, hogy egy-egy kulcsszót említve teljes mondatok idéződnek fel a Regulát valamelyest ismerők emlékezetében. Ilyen jellemző szavak és szókapcsolatok: a pokoltól való félelem (RB 4,44–45; 5,3); a pokol büntetése (Prol 42); számadás (2,37); halál (2,10.29; 4,47 7,24; 57,5); örök büntetés (Prol 7); ördög (Prol 28; 1,4; 54,4; 58,28); ítélet (2,6.38; 3,11; 4,44.76; 7,64; 31.9); mennyei haza (73,8); örök élet (Prol 17.42; 4,44; 5,3.10; 7,11; 72,2.12). Bár korántsem kimerítő ez a válogatás, Benedek hangsúlyelhelyezése elég világosan érezhető benne. Az ítélet, a számadás pillanata minden monostori cselekvés végső mércéje, hiszen a mennyei haza boldogságát és az örök büntetés rettenetét egyaránt ez az ítélet határozza meg. Az is kirajzolódik, hogy a végső ítélet mintegy kézzelfogható közelségben van: valamiképpen már most része a szerzetesek életének. Ilyen módon a Regula eszkatológiája a hétköznapi teológiájává válik. Ez motiválja az élet alakítását: a büntetéstől való félelem óvatosságra kell intse az apátot és a szerzetest egyaránt; az eljövendő örök élet iránti vágyakozásnak le kellene csapódnia a szerzetesek tetteiben, elsősorban a szeretet cselekedeteiben. A

hangsúly – legyen szó bármennyire is az eljövendő dolgokról – sokkal inkább a konkrét jelenen van, mint a meghatározhatatlan jövőn: utóbbi motiváló erő, vonzó vagy fenyegető valóság a jelen szerzetesélet számára. Máshogy fogalmazva: az ítélet a jelenben történik, hiszen itt dől el, hogy a szerzetes megteszi-e az irgalmasság cselekedetét – az Evangélium szavai szerint: „mert éheztem és ennem adtatok, szomjaztam és innom adtatok, vándor voltam és befogadtatok, mezítelen és fölruháztatok, beteg voltam és meglátogattatok, börtönben voltam és fölkerestetek” (Mt 25,35–36). Innen nézve az sem véletlen, hogy a Regula negyedik fejezete a jócselekedetek eszközei között első látásra nem különösen szerzetesi, a monostor jelenségvilágába nehezen illeszthető erényeket is felsorol: „Új erőre segítsd a szegényeket. Ruházd a mezíteleneket. Látogasd a betegeket” (RB 4,14–16). Hiszen ezek a cselekedetek azok, amelyekről az ítéleten számot kell majd adni.

A negyedik fejezet jócselekedetei között találunk azért néhány nagyon konkrét, eszkatológikus irányultságút is: „Félj az ítélet napjától. Rettegj a pokoltól. Teljes lelki vággyal kívánd az örök életet. A halál naponként ott álljon a szemed előtt” (RB 4,44–47). Az ezek mögött húzódó, a keresztényüldözések korát idéző tapasztalat a bármikor lesújtható üldözésről és halálról mára már megkopott, és – kivált az utolsó mondat – meglehetősen különösnek hat. Még akkor is, ha tudjuk, hogy a halál szemünk elé állítása éppen nem a halált, hanem az életet: Krisztust hozza elé.

Az ítélet napja mégis félelmetes valóságnak tűnik. „Bűneiért mindenkor tartsa magát vádlottnak és vélje azt, mintha máris jelen lenne azon a rettenetes ítéleten” – olvassuk az alázatosság fokai között (RB 7,24). Természetesen Benedek tanítása mögött ott húzódik a szerzeteshagyomány nagy vonulata. A szerzetesatyák sok mondásában megjelenik ugyanez a téma, még radikálisabban is, mint Benedek diszkrét megfogalmazásában. Az Apophthegmata Patrum gyűjteményében Euagrius abbától például a következő mondás hagyományozódott át: „Amikor a kunyhódban ülsz, szedd össze a gondolatodat: emlékezz meg

halálod napjáról, lásd, hogyan hal meg akkor a test, gondolj a bajra, vállald a küszködést, ítéld el a világban levő hiúságot, hogy állandóan a csöndességre legyél hangolva s ne hogy legyengülj. Emlékezz meg az alvilágban most uralkodó állapotról is: gondolkozz azon, hogy is vannak ott a lelkek, milyen szörnyűséges csendben, milyen borzalmasan keserű nyögések között, micsoda rettegésben, küszködésben és várakozásban; gondolj a szüntelen fájdalomra, a vég nélküli lelki könnyekre! De emlékezz meg a feltámadás napjáról is, amikor oda kell állni az Isten színe elé: képzeld el azt a rettentő és szörnyű ítélszéklet! (Apothegmata patrum 227.)

II. Az eszkatológia gyakorlata

A szabálykönyv, a Regula természetesen nem a szerzetesélet gyakorlatától távol született. Megelőzte az élet, s annak a tapasztalatát fogalmazta szisztematikus versekbe és fejezetekbe Benedek. Ha azt keressük, hogy miként lehet a szerzetesi eszkatológia gyakorlatát ma elsajátítanunk, akkor a Regula mellett érdemes a szerzeteshagyomány elbeszélő szövegeit is figyelembe vennünk. A szerzetesekről szóló hagiográfiai elbeszélő hagyomány megvilágítja és új értelmezési tartománnyal bővíti a Regula szavait. Ahogy diszkurzív-szisztematikus eszkatológia van a Regulában, úgy van narratív eszkatológia a szerzeteséletrajzokban. Úgy is mondhatnánk: a Regula elmondja a nyugati szerzetesi eszkatológia elméletét, a szentéletrajzok – különösen is a szerzetesek és remetek haláláról szóló elbeszélések – pedig megmutatják az eszkatológia gyakorlatát. Talán éppen a Regula negyedik fejezetének 47. verséhez – „a halál naponként ott álljon a szemed előtt” – találunk jó magyarázatot a nagy szerzetesalakok haláláról szóló beszámolókbán.

Vezérfonalul most Nagy Szent Gergely pápa Dialógusai második könyvének 37. fejezete, a Benedek haláláról beszámoló szakasz szolgál. Bár a Regula keletkezése után mintegy hatvan évvel íródik ez a szöveg, mégis elmond valami nagyon sajátosat

és mélyet a Regula szerzőjéről és az ő halálhoz és ítélethez való viszonyáról is. Az elbeszélés szerint Benedek nővére, Skolasztika halála után (34. fejezet) egy látomásban értesül a szent életű Germanus püspök haláláról (35. fejezet). Az olvasó számára aztán kiderül, hogy ez a látomás mintegy nyitánya a Benedek haláláról szóló, ugyancsak látomást tartalmazó beszámolóknak:

Abban az évben, amelyben e földi életből eltávozni készült, mind néhány vele élő, mind pedig néhány távol tartózkodó tanítványának előre megmondta szentséges halála napját. A vele levőknek meghagyta, hogy erről senkinek ne beszéljenek, a távollevőknek meg előre megadta, mi és milyen lesz számukra a jel, amikor majd lelke elhagyta testét. Halála előtt hat nappal kinyitatta sírját, majd hamarosan láz fogta el, és heves forróság kezdte gyötörni. Mikor így gyöngesége napról-napra súlyosbodott, a hatodik nap az imaterembe vitette magát. Az Úr testének és véreinek vétele által megerősödve utolsó útjára, erőtlen tagjait tanítványai kezének segítségével tartotta fent, és ég felé emelt kezekkel állt ott, míg imádság közben végsőt sóhajtvá kilehelte lelkét. Aznap két testvér nyert látomásban erről azonos kinyilatkoztatást: az egyik a monostorban tartózkodott, a másik távol volt. Azt látták, hogy cellájából egészen az égig egy szőnyeggel borított és számtalan lámpástól fényes, nyílegyenes út nyúlt keleti irányban. Egy tiszteletre méltó külsejű férfi állt ott. Égi fényesség világította meg felülről, és azt kérdezte, kinek az útja ez, amit most itt látnak. Azt felelték, nem tudják. Mire ezt mondta nekik: „Ez az az út, melyen az Úr kedveltje, Benedek az égbe megy.” A szent férfiú halálát akkor, ahogy jelenlevő tanítványai látták, a távollevők is megtudták, abból a jeltől, amit előre megadott nekik. Keresztelő Szent János kápolnijában temették el, melyet ő maga épített, miután Apolló oltárát ott lerombolta. (Dial. 2,37.)

Az ókori irodalomban a nagy jelentőségű emberek halálának leírása majdnem minden esetben előre meghatározott irodalmi mintákat követ. A pogányhoz hasonlóan a keresztény irodalom, s azon belül a szerzetesi irodalom is kialakította a maga meghalás-toposzait. A Benedek haláláról szóló beszámolóban is találkozunk ezekkel: Benedek előre megmondja halála időpontját

(így jelzi előre Szent Antal Athanasiosnál, Remete Szent Pál Jeromosnál, Szent Márton Sulpicius Severusnál); láz és heves forróság dönti le lábáról (ahogy Szent Antal és Szent Márton is lázban betegszik meg); és a tanítványok koszorúja veszi körül halálában a szerzetesség nagy tanítómesterét (ahogy Szent Márton és Szent Ambrus püspököket is). Az, hogy Benedek az imateremben – a szerzetesi egzisztencia kiemelt helyén – imádság közben hal meg, mintegy illusztrációja is lehetne a Regulának, amely szerint „az istenszolgáltatnak semmit eléje ne tegyenek” (RB 43,3), mégsem ismeretlen fordulat a szentéletrajzokban. A kezek felemelésére (ez a Benedek által a kompletóriumra kijelölt 134. zsoltár gesztusa) is van példa a nyugati szerzetesirodalomban: karját kitérve hal meg Remete Szent Pál és Szent Márton. Abban viszont eltér Benedek halálának leírása a hasonló elbeszélésektől, hogy Benedek állva hal meg. Térdelés közben éri a halál Remete Szent Pált, fekve hal meg Hilarion és Szent Márton; Benedek viszont felegyenesedve lép Krisztus elé. Az ősegyház hagyománya szerint az állás a feltámadás gesztusa: „Az Úr napján állva imádkozunk, ezzel is kifejezve az eljövendő világ bizonyosságát. Más napokon térdet hajtunk, s így láthatóvá tesszük az emberi nem bűnben való elbukását. Amikor azonban felemelkedünk térdelő helyzetünkéből, akkor Krisztus feltámadására utalunk, mely mindannyiunk örökrésze, s amelyet az Úr napján ünneplünk” – írja Ankyrai Nilus 430 körül. Az állva meghaló Benedek alakja annak a bizonyosságát fejezi ki, hogy egyenesen a feltámadás dicsőségébe, az Úr által megszerzett örökségbe lép be a dicső férfi. Nem sok nyoma van ebben a gesztusban az ítélettől való félelemnek.

A szöveg még két ponton megerősíti ezt a benyomást. Megszokott toposz a szerzetesirodalomban, hogy a szerzetesanya tanítványai látomásban értesülnek mesterük haláláról. Sulpicius Severus második levelében arról számol be, hogy látomásban látta, amint Márton „hirtelen, a magasba felemelkedve, elragadtatott. [...] Egy gyors felhőn felszállva az ég hatalmas tereit bejárta, de miután a megnyílt ég befogadta, többé már nem lehetett látni.” Hasonlóképpen lesz tanúja Szent Antal Jeromosnál, hogy

Remete Szent Pál az égbe emelkedik: „látja, hogy Pál angyaloktól körülveve próféták és apostolok körében, fényárban úszva emelkedik fölfelé”. Az „Atyák élete” gyűjteményben pedig számos beszámoló szól arról, miként emelik az angyalok egy-egy szerzetes lelkét a testvérek szeme láttára, nagy ragyogástól övezve a mennybe. A Benedek haláláról hírt adó látomásnak ugyanakkor van egy eleme, amely viszont kifejezetten „bencés” – mintha a Regula szelleméből forrásozna. Benedek kelet felé vezető, drága szőnyegekkel leterített, diadalmas útját a felülről áradó égi fényesség mellett számtalan lámpás világítja meg. Olyanok ezek a mécsesek, mint amelyekkel éjszaka világítottak Benedek monostorában („[a hálóteremben] egészen reggelig égjen a mécses. Ruhában aludjanak, és övvel vagy kötéllel felövezve.” – RB 22,4–5), csak éppen egyetlen darab helyett számtalan van belőlük. Mintha Benedek éjjeli virrasztásainak, az Úr eljövetelére való türelmes várakozásának pislákoló fényei olvadnának itt össze egyetlen nagy fényességgé. A monostori hétköznapi gyakorlatot meghatározó pragmatikus-eszkatológikus elemből így lesz az élet beteljesedésének nagy metaforája. Nincsen félelem, rettegés az ítélettől, sokkal inkább teljessé válik a várakozás öröme.

Végezetül – így a szövegmagyarázók – egy finom szóválasztás is mutatja, miként tekint az elbeszélő Benedek halálára. Az életrajz ezen az egyetlen helyen nevezi Benedeket „az Úr kedveltjének” (*dilectus Domino*). Ez a kifejezés már a szentek, az egyházban kultusszal tisztelt nagy alakok sajátja – Szent Antalt és Szent Mártont nevezik így életrajzíróik. Ez a kontextus még az imént említett lámpások jelentését is új szempontokkal bővíti: megint csak a szövegmagyarázók szerint a hálóteremben pislákoló lámpához hasonló mécsesek tengerével világították ki a római bazilikákat az ott tisztelt szentek mennyei születésnapján. Szent Benedek nem az ítélet rettenetébe, hanem Ura örömébe lépett be, és emiatt szentnek hirdeti az Egyház mindörökké.

Szent Benedek életrajza szerint a Regula szellemében leélt élet újraírja a Regula mondatainak érvényességét; mélyebb, rejtett, csak a halálban megnyíló értelemmel ruhazza fel a verseket és fejezeteket. A Regula által előírt félelem az ítélettől semmivé

lesz az ítélet pillanatában: helyét átadja bizalomnak és a megdicsőülésnek. Sőt az ítélet pillanata sem következik el: helyette Isten irgalma lesz nyilvánvaló.

III. Amikor lebomlik a félelem

Annak állítása, hogy a Regula a nyugati szerzetesi eszkatológia elméletét alapozza meg, a szerzetesek és remetek haláláról szóló elbeszélések pedig az eszkatológia gyakorlatára nyújtanak példát, nem pusztán irodalomelméleti mutatvány. Találunk néhány olyan szerzetes-elbeszélést, amelyekben a tanító szó és a megvalósult élet tematikus szembeállása egyetlen szövegen belül található meg. A szerzetesek tudnak az örök büntetésről, ismerik Isten irgalmasságának teóriáját, és egész életükben erről tanítanak. A halálról kérdezve – még haláluk óráján is – a haláltól való tiszteletteljes félelem és az ítélettel kapcsolatos bizonytalanság szövi át szavaikat és tanításukat. Aztán a halálban mindez feloldódik. A szerzetes számára a halál az eszkatológia elméletének lebontása. A halálban megszűnik az ítéletről való beszéd, és az élet Isten szeretetéről tanúskodik.

Az egyik legszebb ilyen szakasz az Apophthegmata patrum gyűjteményéből való, és Agathón abba haláláról szól. A beszámoló szerint Agathón mintha életre váltotta volna a benedeki Regula intelmét: „Félj az ítélet napjától. Rettegj a pokoltól.” Olyannyira, hogy félelme és rettegése nem pusztán elméleti, hanem fájdalmas, elbizonytalanító, valódi rettegés volt, amely egészen halálos ágyáig tartott. Ám itt, a halál pillanatában lebomlik a félelme és – nyelvileg is meglepő fordulattal, mellérendelő kötőszóval, egy motiválatlan és-sel bevezetve – öröm váltja fel:

Amikor Agathón abba halálához érkezett, három napig szemeit mozdulatlanul nyitva tartotta. A testvérek azonban megérintették őt és megkérdezték: „Agathón abba, hol vagy?” Azt mondta nekik: „Az Isten ítélőszéke előtt állok.” Ők azt mondták: „És te félsz, atyánk?” Erre így válaszolt: „Idáig megtettem, amit tudtam, hogy betartsam az Isten pa-

rancsait. De ember vagyok. Honnan tudjam, hogy tetteim tetszettek-e az Istennek?" [...] Amikor pedig még egy kérdésre szerettek volna választ kapni, így szólt hozzájuk: „Legyetek tekintettel rám: ne beszéljeteK most velem, hiszen el vagyok foglalva.” És örömben hunyt el. Mert látták őt, hogy úgy vitetett fel, ahogyan valaki barátait és szeretteit fogadja. (Apophthegmata patrum 111.)

Talán a mai szerzetesek és a mai keresztények útja is hasonló: félnek az ítélet napjától, újra meg újra átélik bizonytalanságukat ama rettenetes ítélet miatt, majd pedig találkoznak az Úrral, aki úgy bánik velük, ahogyan valaki barátait és szeretteit fogadja.

Dejcsics Konrád